

SPİNOZA'YA GÖRE TANRI VE İRADE ÖZGÜRLÜĞÜ

According to Spinoza God and Freewill

Yrd. Doç. Dr. Yaşar TÜRK BEN
A.Ç.Ü Fen Edebiyat Fakültesi
yasarturkben@hotmail.com

Özet: Spinoza önemli filozoflardan biridir. Onu önemli kılan hususların başında Tanrı-âlem ilişkisi ve özgürlüğe dair düşünceleri gelmektedir. Spinoza panteist bir düşündürdür. Ona göre varlık Tanrı ve O'nun sıfatlarından oluşmaktadır. Tanrı var olan her şeyin içkin nedenidir. Bu yüzden de bütün varlıkta bir zorunluluk vardır. Her varlık ancak kendi kudretini ortaya koyabilir. Fakat duyguların etkisinde kalan insan kudretini aşan şeyleri gerçekleştirmek ister. Spinoza'ya göre, kişi ancak kendi kudretinin sınırlı olduğunu ve Doğa'nın özünü kavramakla özgür ve mutlu olabilir.

Anahtar kelimeler: Tanrı, özgür irade, kudret, duygu, edilgi

Abstract: Spinoza is one of the most important philosophers. What makes him famous is that are his ideas about God-world relationship issues and freedom. Spinoza is a pantheist philosopher. According to Spinoza, everything consists of God and His attributes and modes. God is immanent cause of everything and for this reason, the whole things have necessity. All things don't produce anything but His power. However, person who under the influence of emotions might want to perform things that is beyond his power. According to Spinoza, one person may be free and happy by way of understanding of the essence of nature and limits of his power.

Key Words: God, freewill, power, affection, passion

Giriş

Tanrı inancı ile özgürlüğün birlikte savunulup savunulmayacağı düşünce tarihinde tartışılan problemlerden biridir. Teizm kanadına mensup düşünürler bu problemin zorluğunu kabul etmekte, ancak yine de üstesinden gelinebileceğini iddia etmektedirler. Bu düşünürler, Tanrı'nın ezeli ilmi sayesinde her şeyi bilme iddiasının, insanın fiillerinin önceden belirlenmesi

gibi bir sonucu beraberinde getirip getirmeyeceğini tartışmaktadırlar. Bu konuda genel olarak “ilmin maluma tâbi olduğu”¹ iddiası ileri sürülmektedir. Bu akımın temel çizgisi Tanrı’nın her şeyi bilmesiyle, özgürlüğün birlikte savunulabileceği şeklindedir.

Ancak Muhammed İkbal ve Richard Swinburne gibi bazı çağdaş teistler, “Tanrı’nın her şeyi bilmesini” geleneksel anlayışta olduğu gibi kabul ettiğimiz takdirde, bunu insanın özgür olmasıyla bağdaştıramayacağımızı ileri sürmektedir. Mehmet Aydın’ın belirttiği gibi, Muhammed İkbal’e göre, gelecek imkânlar alanıdır, gerçekler alanı değildir. Aksi takdirde zaman olmuş bitmiş olanın örtüsünü kaldıran bir şeyden başka bir şey olamazdı. Dolayısıyla Tanrı insanlara açık gelecek imkânını vermek için kendini sınırlamıştır.² Benzer düşünceleri Swinburne de savunmaktadır. Swinburne, Tanrı’nın her şeyi bilmesi ve aynı zamanda kişinin özgür olması arasında görünen uyumsuzluğu kaldırmak için, Tanrı’nın özgürlüğünün sınırlandırılması gerektiğini düşünmektedir.³ Swinburne’e göre, Tanrı’nın her şeyi bilmesi, gelecekte olacak her şeyi bilmesi değil, bilinmesi mümkün olanın bilgisi olarak anlaşılması şeklindedir. Ona göre, bu sınırlamaya izin veren Tanrı’nın kendisi olduğu için, söz konusu durum Tanrı için bir noksanlık olarak görülemez.

Ateist düşünürlere göre ise, Tanrı ve özgürlük birlikte düşünülemez. N. Hartmann, Tanrı’nın inayetini bile insanların özgürlüğü için tehdit olarak görür. Ona göre, kayırma özgürlüğü ortadan kaldırır.⁴ Nietzsche, Sartre ve diğer varoluşçu ateist düşünürler “varoluş”un “öz” den sonra gelebileceğini savunarak Tanrı anlayışına karşı çıkmaktadırlar. Onlara göre, Tanrı’nın var olduğunu kabul etmek, bizim önceden birisinin zihninde var olduğumuz anlamına gelir. Bu durumda insanın kendisini gerçekleştirme özgürlüğü boş bir hayalden ibaret, demektir. Bu yüzden onlara göre, “Tanrı” olmamalıdır.⁵ Nietzsche “Tanrı öldü.” derken muhtemelen bunu kastetmektedir.

Spinoza’nın Tanrı ve Özgürlük Anlayışı

Spinoza teistlerin Tanrı ile özgürlük arasında kurdukları ilişkiyi tatmin edici bulmaz. Ona göre, teist düşünürler problemi çözmek yerine iyice karmaşık hale getirmişlerdir. Bunun sebebi onların sahip oldukları Tanrı-âlem ilişkisine dair tasavvurlarıdır.⁶ Spinoza’ya göre, insanlar kendi

¹ Bu konuyla ilgili olarak bkz. Hanifi Özcan, “Bilgi-Objekt İlişkisi Açısından İnsan Hürriyeti”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5, 1989.

² Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1996, s.167-168.

³ Richard Swinburne, *The Chorence of Theism*, Clarendon Press, Oxford 1977, s.175 vd. ayrıca bkz. Cafer Sadık Yaran, *Tanrı İnancının Akliliği*, Etüt Yayınları, Samsun 2000, s.155.

⁴ Bedia Akarsu, *Çağdaş Felsefe*, İnkılâp, İstanbul 1998, s.185.

⁵ Aydın Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2002, s.152.

⁶ Spinoza, *Ethica*, çev. Hilmi Ziya Ülken, Dost Kitabevi, Ankara 2009, s.70.

tabiatlarından yola çıkarak, Tanrı'nın tabiatını tarif etmek ve O'na sıfatlar yüklemek yoluna gitmişlerdir. Spinoza'nın bu iddiaları yıllar sonra çağdaş materyalistlerden Feuerbach tarafından benzer şekilde ifade edilmiştir. Ona göre, insan olmasını istediği şeyleri Tanrı biçiminde kurmuş, yaşama ihtiyaçlarının insanda uyandırdığı birtakım istek ve arzular düş gücü ile birleşerek insanın ideal tasavvurları olarak tanrıları yaratmıştır.⁷ Diğer bazı düşünürler, insanların tabiatında meydana gelen sel, deprem, fırtına, yıldırım düşmesi gibi birtakım olaylardan kurtulmak için sığınacak yer aradıklarını ve zamanla Tanrı kavramına ulaştıklarını iddia etmektedir.⁸

Spinoza Tanrı-âlem ikiliğini kaldıran panteist⁹ bir anlayış benimsemektedir. Ancak onun panteizm anlayışı Platon'un takipçilerinden olan Plotinus'un anlayışından farklıdır. Plotinus varlığın kökensel kaynağı olarak Bir'den bahseder. Bir, varlığın üstündedir. Varlık Bir'den sudur eder. Başka bir ifade ile, Bir, varlığı üretmek için kendinden çıkmaz, eğer çıksaydı iki olurdu. Ancak varlık Bir'den çıkar.¹⁰ Spinoza sudur teorisini benimsememektedir. Ona göre Tanrı dünyadadır, dünya Tanrı'dadır. Mutlak olarak sonsuz, diğer bir tabirle, bütün sıfatlara sahip tek bir töz vardır. Yaratılmış denilen şeyler aslında yaratılmış değildir. Bunlar tözün tarzları veya var olma halleridir.¹¹ Spinoza da Plotinus'da olduğu gibi Tanrı'nın, eş deyişle Cevher'in, sıfatları arasında hiçbir hiyerarşi yoktur. Çünkü Cevher tüm sıfatlara eşit ölçüde sahiptir. Bu da sıfatlar arasında hiyerarşinin olmamasını gerektirir.

Spinoza'ya göre, bir tek Cevher vardır, o da Tanrı'dır. Spinoza, "kendi başına var olan ve kendisi ile tasarlanan, yani kendisini teşkil edecek başka hiçbir fikrin yardımı olmaksızın hakkında fikir edindiğimiz şeye Cevher diyorum."¹² demektedir. Cevher ezeli ve ebedidir. Ancak Semavî dinlerin Tanrı anlayışında olduğu gibi, Tanrı, zât değildir. Eğer böyle olmuş olsaydı o artık belli bir varlık olacaktı. Ona göre, söz konusu dinlerin iddia ettiği gibi, Tanrı'nın zekâsı ve iradesinden de bahsedilemez.¹³ Bunlardan bahsedildiğinde bireysel ve zât olan bir Tanrı'dan söz ediyoruz demektir. Spinoza Tanrı için evrenin nedeni demektir, ancak "neden"i kendisinden

⁷ Akarsu, *Çağdaş Felsefe*, s.111.

⁸ Krş. Spinoza, *Ethica*, s.70.

⁹ Çeşitli şekillerde tarif edilen "panteizm", Tanrı-âlem ikiliğini kaldıran, Tanrı'nın her şeyi ihtiva ettiğini, hatta O'nun her şey olduğunu, dolayısıyla ne tabiatın ne de insanın müstakil varlıklar gibi görülebileceğini, onları sadece ilahî varlıkların farklı tarzlardaki açıklamalarından ibaret olduğunu ileri süren dinî ve felsefî bir doktrindir.(Aydın, *Din Felsefesi*, s.179; ayrıca panteizm için bkz.Hüsameddin Erdem, *Bir Tanrı-Âlem Münasebeti Olarak Panteizm ve Vahdet-i Vucud*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.)

¹⁰ Gilles Deleuze, *Spinoza Üzerine Onbir Ders*, çev. Ulus Baker, Kabalcı, İstanbul 2006, s.92.

¹¹ Deleuze, *Spinoza Üzerine Onbir Ders*, s.94.

¹² Spinoza, *Ethica*, s.31.

¹³ Spinoza, *Ethica*, scolie, s.52; Spinoza'nın Semavî dinlerle ilgili görüşleri için bkz. *Tanrı Bilimsel Politik İnceleme*, çev. Betül Ertuğrul, Biblos, İstanbul 2008.

önceki düşünürlerin kullandığı anlamdan farklı bir anlamda kullanılmaktadır. Weber'in belirttiği gibi, onun neden fikri, cevher fikri ile, sonuç fikri, âraz, tavır fikri ile karışmaktadır. Ona göre, elma nasıl kırmızı rengin sebebi ise; süt beyazın, tatlının ve sıvının sebebi ise, Tanrı da evrenin nedenidir.¹⁴

Spinoza'ya göre, Cevher'in yani Tanrı'nın sonsuz sıfatları vardır. Fakat genelde bunların ikisi insanlar tarafından bilinir. Bunlar düşünce ve uzamdır. Spinoza bunu "Düşünce, Tanrı'nın bir sıfatıdır, yani Tanrı düşünen varlıktır." ve "Uzam Tanrı'nın bir sıfatıdır, yani Tanrı uzamlı varlıktır." şeklinde ifade demektedir.¹⁵ Tanrı bize kendisini bu durumda iki şekilde gösterir. Spinoza'ya göre, söz konusu iki sıfatın kendisine göre yapısı vardır. Sıfatların işleyiş tarzı ve bağlantıları farklı oldukları için, bunları birbirine indirgemek doğru değildir. Descartes için birer cevher olan "ruh" ve "uzam" artık Spinoza' da birer sıfat mertebesine düşmüş durumdadırlar.

Gökberk'in belirttiği gibi, Spinoza, Tanrı'yı biricik töz ve bütün fenomenlerin içinde bulunan "neden" yapmakla, "Tanrı" ile "Evren" arasındaki farklılık ortadan kalkmış olmaktadır.¹⁶ Tanrı evrenin içindedir, evrenin kendisidir, onun varlık sebebidir. Madde ile ruhun taşıyıcısı, aynı zamanda onların kendisidir.

Spinoza Tanrı'nın niteliklerini şu şekilde özetlemektedir: O, zorunlu olarak vardır. Tektir, bizzat kendi tabiatının zorunluluğu ile vardır ve etki edicidir. O, her şeyin özgür nedenidir. Her şey Tanrı'dadır ve O'na bağlıdır. Bu yüzden O'nsuz hiçbir şey var olamaz, düşünülemez. Nihayetinde Tanrı her şeyi bir irade özgürlüğüyle veya mutlak keyif ve hevesle değil, mutlak tabiatının, başka bir ifade ile, sonsuz gücünün eseri olarak önceden gerektirmiştir.¹⁷ Spinoza Tanrı'nın özgürlüğünden bahsederken O'nun kendi kendisini belirlemesini kasteder.

Görüldüğü gibi Spinoza, Tanrı, âlem, cevher, araz, kudret vs. kendi döneminin kavramlarını kullanmakla birlikte, onların içini boşaltıp yeni anlamlar yüklemektedir. Spinoza'ya göre, tabiatta zorunsuz hiçbir şey yoktur, ancak orada her şeyin şu ya da bu tarzda olması ve bir eser meydana getirmesi tanrısal tabiatın zorunluluğu ile meydana gelmektedir.¹⁸ Ona göre varlık, Tanrı tarafından meydana getirildikleri tarzdan ve düzenden başka hiçbir tarz veya düzende meydana getirilmez.¹⁹ O'nun kudretinde olduğunu tasarladığımız her şey zorunlu olarak vardır.²⁰ Spinoza'nın şu ifadelerinden onun özgürlük anlayışı daha iyi anlaşılabilir:

¹⁴ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, çev. Vehbi Eralp, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1991, s.230; ayrıca Spinoza'nın Tanrı anlayışı ile ilgili bkz. M. Kazım Arıcan, *Spinoza'nın Tanrı Anlayışı*, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.

¹⁵ Spinoza, *Ethica*, s.79-80.

¹⁶ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007, s.263.

¹⁷ Spinoza, *Ethica*, s.68.

¹⁸ Spinoza, *Ethica*, s.60.

¹⁹ Spinoza, *Ethica*, s.64.

²⁰ Spinoza, *Ethica*, s.67; panteizmin özgürlük anlayışı için bkz. Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, Vadi, Ankara 1995, s.40 vd.

“Bir şeye, gerek özüne nispetle, gerekse nedenine nispetle, zorunluluk denir. Zira, bir şeyin varlığı ya kendi özünden ve tanımından ya da verilmiş bir etken nedenden zorunlu olarak çıkar. Aynı nedenlerden dolayı bir şey imkânsızdır; ya gerçekten ya özü ya tanımında bir çelişiklik bulunur, yahut da bu şeyi meydana getirecek tarzda gerektirilmiş olan hiçbir dış neden bulunmadığı için böyle olur.”²¹

Spinoza, insanlar bilgi eksikliğinden dolayı bazı şeylere zorunsuz dedikleri kanaatindedir. Ona göre, şeyler Tanrı tarafından yetkin olarak meydana getirilmiştir. Dolayısıyla en yüksek dereceden yetkin olan tabiattan zorunlu olarak ortaya çıkarlar.

Tabiatta her şeyin zorunlu olarak meydana geldiği açık seçik anlaşılmaktadır. Öyleyse, insanın durumu nedir? İnsan özgür olarak eylemde bulunabilmekte midir? Spinoza’ya göre, insan özgür değildir, fakat onu özgürleştirmek mümkündür. İnsanın özgür olmadığı bir kez söylendikten sonra özgürleşmek ne anlama gelmektedir?

Deleuze’a göre, Spinoza insanın doğasına ait hiçbir şeyin olmadığını düşünmektedir. Başka bir tabirle, o Aristoteles’in yaptığı gibi, insanı “konuşan hayvan” olarak tanımlamamaktadır. Spinoza, her şeyi oluşa bağlı olarak düşünen bir filozoftur. Ona göre, özgür ve akıllı doğulmuyor. Bu tümüyle karşılaşmaların keyfiyetine, yani çözülüp dağılmaların nasıllığına kalmış bir şeydir. Doğamız itibariyle özgür olduğumuzu düşünen yazarlar belli bir doğa fikrine sahip olanlardır. Bunlar bir anlamda kendilerini bağımsız bir töz olarak düşünüyorlar. Eğer kendimizi bir töz olarak değil de, bağıntılar toplamı olarak görüyorsak özgür olduğumuzu iddia etmek zordur.²²

Burada Spinoza’nın *conatus* kavramından bahsetmek yerinde olacaktır. Ona göre, her varlık kendini gerçekleştirmek, kendini korumak ister. Yavrularını korumak için hayvanların saldırganlaşmasını, insanların yiyecek bulmak için mekân değiştirmelerini bu anlamda düşünebiliriz. Spinoza’ya göre, insanın kendini koruma kudreti sınırlıdır. Kişi harici kuvvetler tarafından kuşatılmıştır. Çoğu zaman bu haricî nedenler ona galip gelir. İnsan bunlardan kurtulamaz. Çünkü varoluşu zaten bu bağıntıların toplamından meydana gelmektedir. Kendisinden önce Descartes “Bize bağlı olmayan tutkuların kurtulmaktan”²³ söz etmektedir. Aynı şekilde kendisinden sonra Kant, *numen* üzerinden bir sıçrama yaparak fizikî dünyanın nedenselliğini aşmaya çalışmaktadır. Spinoza açısından bakıldığında her iki görüş de hakikati yansıtmamaktadır. Ona göre, ister Doğa, ister Tanrı diyelim, biz onun tarafından verilen nedensellikte belirlenmiş durumdayız. İnsanın haricî nedenlerden bağımsız olarak kendisini gerçekleştirebileceği yanılgıdan başka bir şey değildir. Biz zorunlu

²¹ Spinoza, *Ethica*, s.64.

²² Deleuze, *Spinoza Üzerine Onbir Ders*, s.79.

²³ Bkz. Descartes, *Ruhun İhtirasları*, çev. Mehmet Karahasan, MEB, Ankara, 1997, s.112.

olarak içinde bulunduğumuz doğanın düzenini kabullenmek durumundayız. Spinoza bunu şu şekilde belirtmektedir:

*“Buradan şu sonuç çıkar ki, insan zorunlu olarak daima pasiyonlara (edilgilere) bağlıdır. Tabiatın ortak düzeni ardından gider ve ona boyun eğer ve şeylerin tabiatının gerektirdiği kadar ona uyar.”*²⁴

Spinoza’ya göre, sonsuz sayıda bağıntı vardır; aynı bağıntı iki kez gerçekleşmeyecektir. Doğanın tamamı, insan fiilleri de dahil olmak üzere, mümkün tüm bağıntıların toplamıdır. Dolayısıyla ona göre tüm bağıntılar zorunludur ve doğayı adım adım oluşturan bir düzenden ibarettir. Spinoza, doğayı bir birey gibi görür. Bu doğa bütün bireyleri içine alan bir bireydir. Bağıntıların birleşmesinin belli bir nizamı vardır. Doğadaki zorunluluk etkili kılınmamış hiçbir bağıntının olmaması anlamına gelir.²⁵

Spinoza’ya göre, özgürlük ancak kişinin kendi *potentiasını* ve bağıntılarını bilmesi ile mümkün olur. O “*potentia*” kavramını Meşşai geleneğinin kullandığı gibi “*potansiyel güç*” anlamında kullanmamaktadır. Spinoza bu kavramı “*kudret*” manasında kullanmaktadır. Ona göre her varlığın kudreti vardır. Denizin, ırmağın, kuşun bir kudreti bulunmaktadır. Şüphesiz insan da kudret sahibidir. Bu yüzden kişi bu kudreti ortaya koymalıdır. Spinoza potansiyel kudrete itibar etmez. Kişi ya kendini gerçekleştirir, ya da gerçekleştirmez. Ama yukarıda değindiğimiz gibi, Spinoza *conatus* kavramı ile her varlığın kendisini içgüdüsel olarak gerçekleştirmeye çalışacağını ileri sürmektedir. Kişinin kendisini ortaya koyması, yani kudretini kullanması için sınırlarını çok iyi bilmesi gerekir. Çünkü kişinin kendisini gerçekleştirmesinin önündeki en büyük engel sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiğini bilmemesidir. Dolayısıyla kişinin özgürlüğünün yolu bilgidir.

Spinoza’ya göre üç çeşit bilgi vardır. Sahip olduğumuz bu bilgi düzeyi aynı zamanda özgürlüğümüzü de belirlemektedir. Birinci bilgi türü upuygun (açık-seçik) olmayan ideaların bilgisidir. Diğer bir söyleyişle, upuygun olmayan idealardan kaynaklanan *duygular (affectus)*, tutkulardır. Spinoza, insanın doğumundan itibaren bu idealara mahkûm olduğunu iddia etmektedir. O bunu şu şekilde ifade etmektedir:

*“İnsanın, tabiatın bir parçası olmaması ve yalnızca tabiatı ile bilebileceği ve upuygun nedeni olduğu değişmelerden başka değişmeleri tecrübe edememesi, duymaması imkânsızdır.”*²⁶ *“Buradan şu sonuç çıkar ki, insan zorunlu olarak daima pasiyonlara bağlıdır. Tabiatın ortak düzeni ardından gider ve ona boyun eğer ve şeylerin tabiatının gerektirdiği kadar ona uyar.”*²⁷

²⁴ Spinoza, *Ethica*, s.204.

²⁵ Deleuze, *Spinoza Üzerine Onbir Ders*, s.188.

²⁶ Spinoza, *Ethica*, s.203

²⁷ Spinoza, *Ethica*, s.204.

Acaba bizi bu *affectusa* mahkûm eden nedir? Deleuze'a göre, Spinoza bu durumu uzamlı parçalarımız olmasına bağlamaktadır. Zira uzamlı parçalar birbirlerine dışsaldır ve sonsuzdurlar, yani sürekli olarak dışardan belirlenmektedirler. Birbirlerine dışsal parçalar birbirlerini sürekli etkilerler. Bunun yanı sıra bunların dahil oldukları topluluklar da sürekli değişirler. İşte bu uyuygun olmayan ideaların, bulanık algıların ve pasif duyguların düzenidir.²⁸ Bu düzeyde eğer karşılaştığımız, bağıntı kurduğumuz parça, bizim ilişkiye geçtiği parçamıza uyum gösterirse biz ona iyi, değilse kötü deriz. Örneğin acıkma olayını ele alalım. Daha önce değindiğimiz gibi her varlık kendi varlığını devam ettirmek (*conatus*) isteyecektir. Belli bir *potentia*, yani kudrete sahip olan canlı varlığını devam ettirmek için yemek isteyecektir. Bu ihtiyacını gidermek için bulduğu bir şeyi alıp yiyecektir. Eğer yediği şey bünyesine uygun olursa, yani canlıyı o an rahatsız etmezse, yiyecek ve kendi midesi arasında gerçekleşen bağıntıyı iyi olarak niteleyecektir. Biraz önce değindiğimiz gibi bu fikir son derece açık seçiklikten uzak bulanık bir fikirdir. Belki de söz konusu yiyecek uzun vadede onun hastalanmasına yol açacaktır. Spinoza insanın bu bilgi düzeyinde kalmasını kölelik olarak nitelemektedir. O, "*İnsanın kendi duygulanışlarını yöneltme ve azaltmadaki güçsüzlüğüne kölelik diyorum; duygulanışlara bağlı olan insan kendi kendisine sahip değildir.*" demektedir²⁹

İkinci tür bilgi, kendimizi oluşturan bağıntıların ve bizim dışımızda, bizi oluşturan bağıntıların bilgisine sahip olmaktır. Spinoza'ya göre, "Edilgi olan bir duygulanış, onun hakkında açık seçik bir fikir edinir edinmez, bir bilgi, bir pasif hal olmaktan çıkar."³⁰ O bir *duygulanış/affectio* hakkında ne kadar çok bilgimiz olursa, *affectionun* bizi o kadar az etkileyeceğini iddia etmektedir. İnsan, bulanık fikirlerden, açık seçik bilgiye, oradan tüm varlığa dair sezgisel bir bilgi elde edebilir. Böylelikle düşünen varlık olarak evrendeki yerini anlamaya başlar.³¹ Bu yüzden Spinoza'ya göre, elimizden geldiği kadar, *potentia*, yani kudretimizi kullanmaya, yine mümkün olduğu kadar bağıntıların açık seçik bilgisine sahip olmaya gayret etmek gerekir. Açık ve seçik olarak tanıdığımız her duyguyu (*affectus*) dış nedenlere bağlama yanılığısından kurtulmuş olacağız. Bu duyguyu bundan böyle doğru bir düşünceye bağlama imkânına kavuşmuş olacağız. Böylece, bizi dışardan etkileyen haricî nesneye karşı duyulan sevgi, nefret sönmekle kalmayacak, aynı zamanda, bu duygudan doğan ihtiraslar aşırı olmayacaktır.³² Kişi bu şekilde pasif, edilgin olmaktan kurtulup, etkin (*action*) durumuna gelmiş olacaktır. İnsanlar sürekli tutkulara maruz kalırlar, bu kaçınılmazdır. Spinoza kaçınmadığımız bu süreci iyi yönetmemiz gerektiğini belirtmektedir. Bu

²⁸ Deleuze, *Spinoza Üzerine Onbir Ders*, s.212.

²⁹ Spinoza, *Ethica*, s.197.

³⁰ Spinoza, *Ethica*, s.267.

³¹ Ahmet Cevizci, *Etiğe Giriş*, Paradigma, İstanbul 2002, s.116.

³² Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su*, Yol, İstanbul 2004, s.285.

tutkuların bize egemen olmalarına engel olup, zihnimizin onlara egemen olduğu bir eylem olarak gerçekleşmelerini temin etmek için tutkuların bilgisine sahip olmak durumundayız. Spinoza'ya göre, "Kökü akıl olan bir arzunun aşırı hali olmaz."³³

Bilginin bir de üçüncü türü vardır. Üçüncü tür bilgi bağıntılar arasındaki ilişkiyi anlamayı aşan bir bilgidir. Bu bilgi türü özlerin bilgisidir. Bağıntılardan daha öteye gider. Zira bu bağıntıların bağımlı olduğu öze ulaşır.³⁴ Üçüncü tür bir anlamda kişinin sezgisel olarak varlığın künhüne vakıf olmasıdır. Bilginin birinci basamağında kendi içine gömülü olan insan, ikinci basamağında içine girdiği bağıntıların farkına varmakta, üçüncü türünde varlığın bütündeki yasalılığı aklî olarak sezmektedir.

Yukarıda Spinoza'nın her varlığın bir *potentiasının* olduğunu iddia ettiğine değinmiştik. İşte üçüncü tür bilgiye erişen kimselerin şunu anlayacaklarını ileri sürmektedir:

"Tabiatta hiçbir tekil şey verilmiş değildir ki, ondan daha güçlü ve daha kuvvetli bir başkası verilmiş bulunmasın." Bunu anlayan kimse en üstün gücün Tanrı veya Doğa olduğunu kavrayacaktır. Spinoza'ya göre zihnin ulaşabileceği en üstün bilgi, Tanrı bilgisidir. Tanrı'nın düşünülebilen her şeyin "altındaki" tek ortak töz ve hiçbir şeyin O'nsuz düşünülemeyeceğidir.³⁵ Ona göre, üçüncü bilgi cinsi ile bütün bildiklerimizden haz duyarız. Bu haz fikri de sahip olduğumuz Doğa veya tanrısal düzeni anlamış olmasındandır.³⁶ Böylece Spinoza gerçek özgürlüğün üçüncü tür bilgiyle elde edileceğini söylemektedir. Ona göre, üçüncü bilgi cinsinden zorunlu olarak Tanrı'ya karşı zihinsel sevgi meydana gelir. Çünkü burada Tanrı fikri ile birlikte Tanrı'nın ezeli ve ebedî olduğu kavranır ve bu O'nun sevgisini beraberinde getirir. Kişinin sahip olduğu Tanrı sevgisi aslında bütün olanlara razı olmayı beraberinde getirmektedir. Ancak dikkatten uzak tutulmaması gereken husus, Spinoza'nın razı olmaktan "kişinin hiçbir şey yapmadan olan bitene seyirci kalmasını değil, kendi *potentia/kudretini* bilip onu gerçekleştirmesini ve kendi kudretini aşan şeyleri kabullenmeyi", kastettiğidir. Böylece ona göre, akıl, kudretimizde olmayan şeylerden dolayı başımıza gelenlere üzülmeyecek bunu anlayışla karşılayacaktır. Başka bir deyişle, kişinin özgürlüğü mutlak değildir, onun özgürlüğü sahip olduğu kudret (*potentia*) ile sınırlıdır. Aslında Spinoza'ya göre, varlıkta olan her şey böyledir. Öyleyse özgürlüğümüz, izafi bir özgürlüktür.

³³ Spinoza, *Ethica*, s.245.

³⁴ Deleuze, *Spinoza Üzerine Onbir Ders*, s.217.

³⁵ Fransez, *Spinoza'nın Tao'su*, s.253.

³⁶ Spinoza, *Ethica*, s.285.

Sonuç

Spinoza Tanrı ve özgürlük üzerine yapılan tartışmaların temelinde yanlış bir Tanrı-âlem ilişkisinin yattığını ileri sürmektedir. O panteist bir Tanrı anlayışını savunmaktadır. Ancak Spinoza birtakım panteist düşünürlerin savunduğu sudur nazariyesini reddetmektedir. Ona göre, hiyerarşik varlık anlayışı doğru değildir. Tanrı veya Doğa birbiriyle ilişki içinde bulunan varlığın bütünüdür, kendisidir. Tanrı biricik tözdür. Var olan her şey onun sıfatlarıdır.

Spinoza'nın özgürlük anlayışı Tanrı veya Doğa anlayışı ile oldukça ilişkilidir. Spinoza'ya göre insan birtakım duygulara ve duygulanımlara sahip olduğundan bulanık fikirlere sahip olur. Kişi bu bulanık fikirlerden kurtulup, varlıklar arasındaki bağıntıları ve oradan bütün varlıkta var olan tanrısal düzeni sezgisel olarak kavramadıkça özgürlüğü yakalayamaz. Özgür insan, aklın emirlerine göre yaşayan insandır. İnsan akla uymakla özgürlüğünü elde edebilmektedir. Ancak bu özgürlük, insanın kendi sınırlarını bilmesinden ibaret görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Akarsu, Bedia, *Çağdaş Felsefe*, İnkılâp, İstanbul 1998.
- Arıcan, M. Kazım, *Spinoza'nın Tanrı Anlayışı*, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Aydın, Mehmet, Din *Felsefesi*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1996.
- Bumin, Tülin, *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996.
- Cevzici, Ahmet, *Etiğe Giriş*, Paradigma, İstanbul 2002.
- Compton, F., *Felsefe Tarihi*, 4, İdea Yayınları, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul., 1991.
- Deleuze, Gilles, *Spinoza Üzerine Onbir Ders*, çev. Ulus Baker, Kabalıcı, İstanbul 2006.
- Descartes, *Ruhun İhtirasları*, çev. Mehmet Karahasan, MEB, Ankara, 1997.
- Erdem, Hüsameddin, *Bir Tanrı-Âlem Münasebeti Olarak Panteizm ve Vahdet-i Vucud*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- Fransez, Moris, *Spinoza'nın Tao'su*, Yol, İstanbul 2004.
- Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007.
- Özcan, Hanifi, "Bilgi-Objekt İlişkisi Açısından İnsan Hürriyeti", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5, 1989.
- Spinoza, *Ethica*, çev. Hilmi Ziya Ülken, Dost Kitabevi, Ankara 2009.
- Tanrı Bilimsel Politik İnceleme*, çev. Betül Ertuğrul, Biblos, İstanbul 2008.
- Swinburne, Richard, *The Chorence of Theism*, Clarendon Press, Oxford 1977.
- Topaloğlu, Aydın, *Ateizm ve Eleştirisi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- Weber, Alfred, *Felsefe Tarihi*, çev. Vehbi Eralp, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1991.
- Yaran, Cafer Sadık, *Tanrı İnanıcının Akliliği*, Etüt Yayınları, Samsun 2000.